

ISSN 2362-1419

Reg. No. 24/066

Voice of Teacher Research Journal

A Peer Reviewed Multidisciplinary Journal

Vol. 5, No:1

November. 2020

Publisher

**Tribhuvan University Teachers' Association
Padma Kanya Multiple Campus Unit Committee**

Bagabazar, Kathmandu, Nepal

ISSN 2362-1419

Reg. No. 24/066

Voice of Teacher Research Journal

A Peer Reviewed Multidisciplinary Journal

Vol. 5, No:1

November. 2020

Editorial Board

Prof. Sabitri Malla Kashyapati, PhD (Editor-In-Chief)

Prof. Dilli Bahadur Oli, PhD (Editor)

Prof. Jayanta Nath Khanal, PhD (Editor)

Advisor

Prof. Kumar Prasad Koirala, PhD

Prof. Dhan Prasad Pandit

Prof. Basanta Dhakal, PhD

Publisher

Tribhuvan University Teachers' Association

Padma Kanya Multiple Campus Unit Committee

Bagabazar, Kathmandu, Nepal

Voice of Teacher Research Journal

A Peer Reviewed Multidisciplinary Journal

Published by :

Tribhuvan University Teachers' Association
Padma Kanya Multiple Campus Unit Committee
Bagabazaar

Copyright :

Tribhuvan University Teachers' Association
Padma Kanya Multiple Campus Unit Committee

Reg. No. : 24/066

ISSN : 2362-1419(Print)

Published Date : November 2020

Mailing Address :

Tribhuvan University Teachers' Association,
Padma Kanya Multiple Campus Unit Committee
Bagabazar, Kathmandu, Nepal

Tel No. : +977 01 4250427

E-mail ID : voiceteacher123@gmail.com

Published Copies : 500

Price for Nepal : NPR 500

Price for India : IC 400

Price for other Countries : US\$ 50

सम्पादकीय

त्रिवि प्राध्यापक सङ्घ, पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस एकाइ समितिले क्याम्पसको प्राज्ञिक, भौतिक तथा आर्थिक उन्नयनका क्षेत्रमा निरन्तर रूपमा विभिन्न गतिविधिहरू सञ्चालन गर्दै आएको इतिहास छ। प्राध्यापकहरूको वृत्ति विकास गर्ने ध्येयले बेलाबखतमा विविध विषयमा अन्तर्क्रिया, गोष्ठी, सभासम्मेलन, कार्यशाला, प्रशिक्षण, पुनर्ताजकी, अनुसन्धानमा आधारित पत्रिका प्रकाशनजस्ता कार्यहरू यस एकाइ समितिले सम्पादन गरेका प्राज्ञिक क्रियाकलाप हुन्। प्राध्यापक तथा समग्र क्याम्पसको प्राज्ञिक उन्नयन गर्ने मुख्य उद्देश्यका साथ गुरुवाणी (Voice of Teacher: ISSN 2362-1419, Reg. No. 24/066) नामक अनुसन्धानमूलक पत्रिका वि.सं.२०६२ देखि प्रकाशन गर्न प्रारम्भ गरेको हो। यसका चारवटा अङ्क प्रकाशन भइसकेका छन्। हालसम्म यो पत्रिकालाई पियर रिभ्युड जर्नलका रूपमा विकास गरिएको थिएन। आइएसएसएन प्राप्त जर्नल मात्र थियो। समयको आवश्यकताअनुसार यस अर्थात् पाँचौँ अङ्कबाट पियर रिभ्युड जर्नलका रूपमा अङ्ग्रेजी र नेपाली भाषामा अलगअलग प्रकाशन गर्ने गरी यसलाई उन्नत गरिएको हो।

यस अङ्कमा समाज, संस्कृति, पर्यटन, धर्म, कला, वास्तुकला, भाषा, साहित्य, राजनीति, सङ्गीत, जातीय समुदाय, अर्थतन्त्रजस्ता विविध विषयसँग सम्बन्धित विभिन्न विद्वान्हरूले तयार पारेका ...वटा अनुसन्धानमा आधारित लेखहरू समावेश छन्। यस अङ्कमा समेटिएका लेखहरू सम्बन्धित विधामा शोधखोज गर्ने सामान्य पाठकदेखि विशिष्ट अनुसन्धानकर्तासम्मका निमित्त उपयोगी हुने आशा गरिएको छ। पियर रिभ्युड जर्नल प्रकाशन सजिलो र सहजरूपमा सम्पादन गर्न सकिने कार्य होइन। ज्यादै कठिन कार्य हो। अनुसन्धानकर्ताबाट लेख सङ्कलन, पियर रिभ्युका लागि समपरीक्षक विशेषज्ञ पहिचान र व्यवस्थापन, समीक्षा पत्रसहित लेखकलाई पत्राचार, खर्चको जोहो, छपाइसम्बन्धी कार्यसम्पादन गर्न सजिलो थिएन। यस क्रममा प्राप्त लेख रचना विभिन्न विद्वान्हरूबाट समपरीक्षण गराई प्रकाशन योग्य बनाइएको थियो। यसरी समपरीक्षण गरी दिनुहुने विद्वान्हरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछौं।

विषयसूचि

शिर्षक	लेखक	पेज
मोरङ्गीया थारू समुदायमा पशुबलिप्रथा	लोकनाथ दुलाल, पिएचडी	१
थानकोटमा मनाइने खँ द्यः उत्सवको सांस्कृतिक महत्त्व	कल्पना श्रेष्ठ, पिएचडी	१८
काठमाडौं उपत्यका मुसलमान समुदायको आगमन	महेशकुमार आचार्य, पिएचडी	२९
हिन्दू सामाजिक संरचना र संस्कृतिभित्र विभेदीकरणका क्षेत्र, कारण एवम् न्यूनीकरणका उपायहरू	अरुणकुमार काफ्ले	४४
देउपाटनस्थित जयवागेश्वरी मन्दिर परिसरका साँस्कृतिक सम्पदा	सन्ध्या खनाल पराजुली, पिएचडी	५६
लमजुङको तुलुङ्कोट दरबार र तुलुङकालिका मन्दिरको ऐतिहासिक अध्ययन	बमबहादुर अधिकारी, पिएचडी	६६
मेचे जातिमा परम्परागत नेतृत्व प्रणाली	शङ्करप्रसाद भण्डारी, पिएचडी	७८
अभिलेखीय भाषिक संरचनाको विश्लेषण	विदुर चालिसे, पिएचडी	८८
परिवेशविधानका दृष्टिले 'युद्ध र शान्ति' खण्डकाव्यको अध्ययन	फणीन्द्रराज निरौला, पिएचडी	९८
पाल्पा जिल्लाका मगर र कुमाल जातिमा प्रचलित सोरठीको पाठगत तुलना	मुकुन्द शर्मा, पिएचडी	१०९
तपस्यै साली साँगिनीको सन्दर्भवादी अध्ययन	कुलराज निरौला, पिएचडी	१३४
'काली गण्डकी' कवितामा ध्वनि	ज्ञाननिष्ठ ज्ञवाली	१४९
भवानी भिक्षुका कथाको वस्तु—व्यवस्थापन	गुरुप्रसाद पोखरेल	१५९
भानुभक्तिय रामायणको बालीबध प्रकरणमा आत्मा र मोक्षसम्बन्धी चिन्तन	रमा के.सी.	१७५
इस्मालीको लाश कथामा अनुभूतिको संरचना	उमाकुमारी कुँवर	१८५
सहरविनाको सहर कवितासङ्ग्रहका कवितामा प्रतीकविधान	अनुपमा रेग्मी	१९४
'सुम्निमा' उपन्यासमा पौरस्त्य दर्शनको प्रयोग	ज्ञानु अधिकारी	२०६

तीनघुम्ती उपन्यासमा मातृत्व तथा यौनिक अधिकाको स्थापना	साधना पन्त 'प्रतीक्षा', पिएचडी	२१६
नेपाली भाषाको क्रिओल	शैलजा पोखरेल, पिएचडी	२२६
प्रभा कैनीको अनावृत उपन्यासमा नारीसङ्केन्द्रण	अम्बिका अर्याल, पिएचडी	२३७
माधवी उपन्यासमा प्राचीन र अर्वाचीन जीवन मूल्यको सङ्गम	उर्मिला शर्मा, पिएचडी	२५३
नेपाली भाषाको मानकीकरणसविता विमली	सविता विमली	२६४
बेलबारी नगरपालिकाको पर्यटन प्रवर्द्धनमा स्थानीयतह एवम् राजनीतिक नेतृत्वको भूमिका	गोविन्दप्रसाद गुरागाई, पिएचडी	२७४
नेपालमा शक्ति विकेन्द्रीकरणको ऐतिहासिक आधार: एक अध्ययन	तारानाथ घिमिरे, पिएचडी	२८६
राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीतिको कार्यान्वयन : एक अध्ययन	ईश्वरीप्रसाद कंडेल, पिएचडी	३००
नेपालको लोकतान्त्रिक आन्दोलनमा जगतप्रकाशजङ्ग शाहको योगदान	रत्नमणि नेपाल, पिएचडी	३०९
नारी सङ्कीर्तशिक्षामा पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पसको योगदान	सरोजनी तण्डुकार	३२३
पर्यावरण संरक्षणमा सामाजिक कार्यकर्ताको भूमिका र योगदान	राजु केसी	३३२

अभिलेखीय भाषिक संरचनाको विश्लेषण

विदुर चालिसे, पिएचडी*

लेखसार

(यस लेखमा नोमस्कीको रूपान्तरण प्रक्रियाको सिद्धान्तका आधारमा अभिलेखीय नेपाली भाषामा प्रयोग भएका कुनै खास वाक्यात्मक संरचनामा कुनै खास रूपान्तरण नियम लागेर अर्को संरचना तयार भएको सन्दर्भ पाइन्छ। साथै अभिलेखिभित्र प्रयोग भएका यस्ता प्राचीन तथा मध्यकालीन नेपाली भाषाको वाक्यात्मक संरचनाभित्र पनि कसरी रूपान्तरण भएको छ भन्ने सन्दर्भमा विश्लेषण केन्द्रित भएको छ। तसर्थ अभिलेखीय नेपाली भाषामा पनि भाषिक रूपान्तरण प्रक्रियाको सार्वभौमिक पक्ष निहित रहेको देखिएको छ। यस्तो सार्वभौमिक पक्षले नै भाषाका चिन्तकहरूमा अभिलेखीय भाषा र अभिलेखिभित्रको रूपान्तरणप्रति रूचि जगाउन सक्ने र अभिलेखीय भाषाका आफ्ना मौलिक संरचनाका सुचना दिनेहुँदा नेपाली अभिलेखको अध्ययनका क्रममा भेटिएका रूपान्तरण प्रक्रियाका विभिन्न प्रकारका स्वरूपहरूलाई वर्गीकरण गरी तिनीहरूको ऐतिहासिक विकासलाई हेर्ने काम गरिएको छ। साथै रूपान्तरणका रूपमा देखिएका यस्ता नयाँ सूचनाहरूलाई ऐतिहासिक तथ्यसहित अति सूक्ष्म सङ्क्षेपमा विश्लेषण गरी निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।)

शब्दकुञ्जी : संरचना विवरण, संरचना सङ्केतन, संरचना परिवर्तन, चल र अचल

विषय परिचय

भाषा विश्लेषण गर्ने नयाँनयाँ सैद्धान्तिक आधारहरू विकास भइरहेको सन्दर्भमा नोम चम्स्कीले प्रतिपादन गरेको वाक्यात्मक संरचनामा देखिने रूपान्तरण प्रक्रियाको केन्द्रमा रहेर प्राचीन कालदेखिका अभिलेखीय नेपाली भाषाभित्र स्वःफुर्त रूपमा रहेका नियमित र व्यवस्थित घटक पाइन्छन्। यस्तो सत्य नेपाली भाषा विकासमा समाजले दिएको भाषिक मौलिकताको विषयको रूपमा मानिएको छ। वक्ताहरूले बोलिदिए, समाजले त्यसलाई अभ्यासिक प्रयासद्वारा कथ्य प्रयोगमा लगीदिए। 'गाडकि बगडी लेककि इजडी' को आहानको कहावत्मा कथ्यको मर्मस्पर्शी भाषिक रूप एवं संरचनाभित्र विभिन्न चल तथा अचल घटकहरू स्थापित रहेका छन्। त्यसैले अनुसन्धानका लागि ऐतिहासिक भाषिक स्वरूपको कथ्यको यस्तै प्रकारको अभिलेखहरू लेख्य स्वरूपमा चाहिन्छ। तब मात्र विगतका भाषाका स्वरूप, रचना र संरचनाका बारेमा अध्ययन गरेर खास निष्कर्षमा पुग्न सकिने हुँदा वि.सं. १९५९ (वामु खड्का) को अभिलेखदेखि पृथ्वीनारायण शाहको दिव्योपदेशसम्मको अभिलेखीय सामग्रीभित्र रहेर अभिलेखीय नेपाली भाषाको वाक्यात्मक रूपान्तरण प्रक्रियाको स्थितिलाई विश्लेषण गर्न सकिने काम यस लेखमा गरिएको छ।

अनुसन्धान समस्या

नेपाली भाषालाई आधुनिक भाषाको रूपान्तरणका सिद्धान्तका माध्यमले विश्लेषण गर्ने काम निकै भएको भए तापनि अभिलेखीय नेपाली भाषाको विश्लेषण ज्यादै कम मात्रै भएको पाइन्छ। रूपान्तरण प्रक्रियाका आधारमा विश्लेषणका लागि सो व्याकरणले परिभाषित गरेको वाक्यात्मक संरचनाको रूपान्तरणको सैद्धान्तिक मान्यताअनुसार संरचना विवरण, संरचना सङ्केतन तथा संरचना परिवर्तनको खाकाबाट

अभिलेखीय नेपाली भाषामा भएको रूपान्तरण प्रक्रियाको तथ्यको बीचमा खास अनुसन्धान नभएकोले अभिलेखीय नेपाली भाषाको रूपान्तरणको प्रक्रियाको माध्यमबाट सो भाषिक संरचनाको अध्ययनको बाँकी समस्याको रूपमा लिइएको छ ।

अनुसन्धानको उद्देश्य

सन् १९५७ देखि चम्कीले प्रतिपादन गरेको रूपान्तरणवादी पाश्चात्य भाषिक परम्पराबाट विकास भएको वाक्यात्मक रूपान्तरण प्रक्रियासम्बन्धी भाषा वैज्ञानिक पद्धतिले अभिलेखीय नेपाली भाषामा रहेको विशिष्ट रूपान्तरित व्यवस्थाको थप सन्दर्भलाई व्याख्या गर्न र नेपाली भाषाको अभिलेखकालीन अवस्थामा रहेको मौलिक भाषिक रूपान्तरणका घटकहरूका चल तथा अचल तत्त्व निकर्षण गरी रूपान्तरण प्रक्रियाको स्थितिलाई पहिचान गर्ने उद्देश्य राखिएको छ ।

सैद्धान्तिक ढाँचा र विश्लेषण विधि

यस लेखका सामग्रीहरू पुस्तकालयीय विधिबाट सङ्कलन गरिएको छ । विद्वान्हरूबाट प्रकाशित अभिलेखसँग सम्बद्ध कृतिः पुस्तक, पत्र-पत्रिका आदिभिन्नका द्वितीयक सामग्रीहरू नै यस लेखको मूल स्रोतको रूपमा रहेका छन् । सो सामग्रीहरूलाई विश्लेषण गर्न चम्कीले सन् १९५७ मा प्रस्तुत गरेको भाषिक रूपान्तरण प्रक्रियाका मान्यताका आधारमा वाक्य रूपान्तरण गर्न सकिनेसम्बन्धी दिइएको सिद्धान्तलाई लिइएको छ । जसअनुसार रूपान्तरणका सैद्धान्तिक प्रक्रियाको संरचना विवरणले खास रूपान्तरणमा लाग्ने संरचनाको विवरणलाई जनाउँछ । जुनसुकै रूपान्तरण नियम जुनसुकै संरचनामा लाग्दैनन् । त्यसैले कुन रूपान्तरण नियम कस्तो संरचनामा लाग्छ भन्ने विवरण दिनु महत्त्वपूर्ण काम हो । वाक्यात्मक संरचनामा रूपान्तरण नियम लाग्दा सबै घटकहरू प्रभावित हुँदैनन्, केही खास घटकहरू मात्र प्रभावित हुन्छन् । यसैले संरचना विवरणमा रूपान्तरणबाट प्रभावित नहुने घटकलाई **चल** र रूपान्तरणबाट प्रभावित हुने घटकलाई **अचल**बाट जनाइन्छ । चलका रूपमा क, ख, ग .... प्रयोग गरिन्छ भने अचलका रूपमा वाक्यात्मक कोटिहरू नाप, क्रिप, सक्ति, मुक्ति आदि प्रयोग गरिन्छ । संरचना सङ्केतमा चाहिँ अङ्कहरूको प्रयोगबाट संरचना विवरणलाई सङ्क्षेपमा देखाइन्छ । यसमा उक्त संरचनामा लाग्ने रूपान्तरण नियमलाई पनि (→) देखाइन्छ । यस्तै प्रकारले संरचना परिवर्तनले परिवर्तित संरचनालाई देखाउँछ (यादव र रेग्मी, २०६४, पृ. २४२) ।

रूपान्तरण प्रक्रियाका आधारमा अभिलेखीय वाक्य विश्लेषण

भाषा आफैमा सार्वभौम भएकाले प्रत्येक भाषासँग आफ्नै प्रकारका घटकहरू अन्योन्याश्रित सम्बन्ध कायम गरेर स्थापित भएका हुन्छन् । यसै सन्दर्भमा अभिलेखीय नेपाली भाषाको भाषिक स्वरूपमा पनि चम्कीले व्याख्या गरेका रूपान्तरणका सैद्धान्तिक घटकहरू असिमित रूपमा बसेका देखिन्छन् । यस्ता भाषिक सन्दर्भहरूलाई विश्लेषण गर्न रूपान्तरणका अनिवार्य र ऐच्छिक नियमहरू लाग्न सक्छन् । ती नियमहरूमध्ये अभिलेखमा प्रयोग भएका वाक्यका संरचनाभिन्न भेटिएका खासखास नियमको विश्लेषणका लागि सोहीअनुसार तल प्रस्तुत गरिएको छ :

१. अकरण प्रक्रिया

अभिलेखीय नेपालीमा अकरण रूपान्तरण विश्लेषणका लागि अभिलेखमा प्रयोग भएका करण वाक्यका संरचना विवरणहरूलाई यहाँ प्रयोग गरिएको छ । सोही वाक्यहरूको आधारमा अभिलेखीय नेपाली भाषाको

वाक्य संरचनाको रूपान्तरण प्रक्रियाको आधारमा विलेखन गरिएको छ। अकरणमा रूपान्तरण हुँदा क्रियामा 'अ', 'ना' र 'न' (पूर्वसर्ग) को प्रयोग भएको देखिन्छ भने 'न' (परसर्ग) का रूपमा पनि रहेको छ। त्यस्तै 'नाहि', 'नाइ', र 'नास्ति'(परशब्द) चाहिँ रूपका अर्थमा जोडिएको समेत पाइन्छ :

(१) पुनर्निर्मित मूलवाक्य →		*अकडया कोहि लइन पाव ।
संरचना विवरण	क	क्रिया
संरचना सङ्केतन	१	२ अकरण संयोजन →
संरचना परिवर्तन	१	२ + न
		अकडया कोहि लइन नपाव ।

तसर्थ अभिलेखीय नेपालीमा रूपान्तरित भएर स्थापित भएको वाक्य “अकडया कोहि लइन नपाव (१३७३, आदित्य मल्ल; सुवेदी, २०४१ : ११७)।” हो। उदाहरण (१) को “अकडया कोहि लइन नपाव।” भन्ने वाक्य अकरण भएर अभिलेखीय नेपाली भाषामा रूपान्तरण प्रक्रियाका माध्यमले लिखित स्वरूपमा आउनुअघि “*अकडया कोहि लइन पाव।” करणको बीज वाक्य रूपमा थियो भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ। उक्त उदाहरणमा “*अकडया कोहि लइन पाव” को संरचना नै बीज वाक्य एवं आधार वाक्य हो। संरचना विवरणमा अकरण प्रभावित भएको संरचना “अकडया कोहि लइन” हो भने क्रियाचाहिँ चल हो। संरचना सङ्केतनले प्रभावित संरचनालाई ‘क’ तथा क्रियालाई १ र २ ले जनाइएको छ। त्यस्तै संरचना परिवर्तनका लागि “*अकडया कोहि लइन पाव।” बाट अभिलेखमा अकरण रूपान्तरणको प्रक्रिया पुरा हुँदा “अकडया कोहि लइन नपाव।” वाक्यको व्युत्पादन भएको पाइन्छ। यस्तै अभिलेखीय नेपालीमा अकरण हुनका लागि निम्नअनुसारका पूर्वसर्ग, परसर्ग र परशब्दहरू लागेर विभिन्न कालखण्डमा अकरण व्युत्पादन भएका समेत देखिन्छन् :

तालिका नं.-१ : अभिलेखीय नेपालीमा पूर्वसर्ग अकरण

‘न-’ अकरणको कार्य	उपसर्ग + प्रातिपदिकबाट अभिलेखीय नेपालीमा बनेको अकरण व्यवस्था
ना-	१. अकडया कोहि लइन नपाव(१३७३, आदित्य मल्ल; सुवेदी, २०४१ : ११७)।
↑	२. कटक सेवा क्याही ना कर्नी(१४१९, निरय पाल; पन्त, २०३२ : ८७)।
न- ← न- → अ-	३. राम भडारी अपावो हिल पानी (१४१९, निरय पाल; पन्त, २०३२ : ८७)।

तालिका नं.- २ : अभिलेखीय नेपालीमा परसर्ग/परशब्द अकरण

'-न' अकरणको कार्य	प्रादिपदिक+अकरण '-न'+प्रत्यय तथा नाहि/ नाइ/नास्ति परशब्द
∅ ↑ -न← -न "नाहि/नाइ/नास्ति"	१. नाइकेको छाडि वेकको हुनु कैले छैन(१४९७, शक्ति ब्रह्म; "यात्री":२०३४:२४७)। २. मथ रह्यासम्म लिनु नाहि। (१६८९, जगज्जोर्ति; खनाल,२०३० : २१-२२)। ३. डाला धापौ शघा गर्नु नाइ (१६९३, बहादुर शाही; अधिकारी, २०३६-३७ : १८९-९०)। ४.अपुतालि गरि नास्ति (१७६०, पृथ्वीपति शाह; अधिकारी; २०४३ : १५५)।

२. आज्ञार्थक प्रक्रिया

वक्ता वा लेखकको आज्ञा, हुकुम, आदेश, आदि वृत्ति बुझाउने क्रिया रूपलाई आज्ञार्थ भनिन्छ। अभिलेखीय नेपालीमा आज्ञार्थक सबै पुरुषमा नभई द्वितीय पुरुषको एकवचनमा मात्र रूपान्तरण भएको देखिन्छ भने आज्ञार्थक रूपान्तरण हुँदा सहायक क्रिया लोप भई आज्ञार्थ संयोजनबाट भएको देखिन्छ, जस्तै :

(२) पुनर्निर्मित मूलवाक्य → *कुँभी नरक घाल्- छ ।
संरचना विवरण क मुक्ति सक्ति

अभिलेखीय नेपाली भाषाभित्र पुनर्निर्मित मूलवाक्य (२) को उदाहरणमा रहेको "कुँभी नरक घाल्छ" भन्ने वाक्य बीज वाक्यको रूपमा देखिन्छ। यसै बीज वाक्यको आधारमा अभिलेखीय नेपाली भाषामा आज्ञार्थक 'अ' रूपान्तरण भएर "कुँभी नरक घाल ।" वाक्यको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। त्यस्तै ∅ चिन्हले लोप बुझाएको छ। अभिलेखीय नेपाली भाषाको आज्ञार्थक रूपान्तरण प्रक्रियामा प्रायः कर्ता लोप हुने पनि देखिन्छ। यसरी लोप भएको सो पुनर्निर्मित मूलवाक्यलाई यसरी पनि देखाउन सकिन्छ, जस्तै :

संरचना सङ्केतन	१	२	३	सक्ति लोप+आज्ञार्थ संयोजन ⇨
संरचना परिवर्तन	१	२+अ	∅	
अभिलेखमा रूपान्तरण				कुँभी नरक घाल ।

(३) पुनर्निर्मित मूलवाक्य →	*कुँभी	नरक	घाल्- छ ।	
संरचना विवरण	नाप	क	मुक्ति सक्ति	
संरचना सङ्केतन	१	२	३	४ कर्ता लोप+सक्ति लोप+आज्ञार्थ संयोजन ⇨
संरचना परिवर्तन	∅	२	२+अ	∅
अभिलेखमा रूपान्तरण				नरक घाल ।

तसर्थ पूर्व संरचनाका सामान्यार्थ विवरणमा रहेको वाक्य अभिलेखीय नेपालीमा आज्ञार्थकका रूपमा प्रयोग भएका देखिन्छन्। साथै अभिलेखमा यस्तै प्रकारका अन्य आज्ञार्थक घटकहरू '∅' ले सहायक क्रिया तथा कर्ता लोप भएको पनि प्रतिनिधित्व गरेर अभिलेखीय नेपालीमा आज्ञार्थकका रूपान्तरित वाक्यका संरचनाहरू प्रयोग भएको तालिका नं. ३ को विवरणमा भेट्न सकिन्छ।

तालिका नं.- ३ : अभिलेखीय नेपालीमा आज्ञार्थक

आज्ञार्थकको कार्य	उपसर्ग+प्रातिपदिकबाट अभिलेखीय नेपालीमा बनेको अकरण व्यवस्था
ऊ← आज्ञार्थ → -(0) शून्य	१. कुँभीनरक घाल(१४१३, पृथ्वी मल्ल; योगी, २०१३ : ४९-५२) २. उदैसिंहको चेलिको चेलो खा(१४४७, उदय सिंह; सुवेदी, २०३६ : ९३)

३. सम्भावनार्थक प्रक्रिया

यसले सम्भावना, अडकल आदि भाव बुझाउँछ, यो चिन्हित खालको भाव हो। अभिलेखीय नेपाली भाषाका सबै पुरुष र वचनका क्रियामा यस भावको रूपायन गर्ने प्रत्ययहरू प्रयोग भएका देखिन्छन् भने सम्भावनार्थक रूपान्तरण हुँदा सहायक क्रिया लोप भई क्रियामा '-ला', '-औला', '-उँला', '-औँला', '-नन्/-नन्' र '-लास्' जस्ता सम्भावनार्थक संयोजन गाँसिएर रूपान्तरण भएको देखिन्छ, जस्तै :

(४) पुनर्निर्मित मूलवाक्य→	*भूमि जो हर-छ ।
संरचना विवरण	क मुक्ति सक्ति
संरचना सङ्केतन	१ २ ३ कर्ता लोप+सक्ति लोप+आज्ञार्थ संयोजन →
संरचना परिवर्तन	१ २+ला ∅
अभिलेखमा रूपान्तरण	भूमि जो हर्ला ।

अभिलेखीय भाषाभित्र पुनर्निर्मित मूलवाक्य (४) को उदाहरणमा रहेको “*भूमि जो हर्छ” भन्ने वाक्य बीज वाक्यको रूपमा देखिन्छ। यसै बीज वाक्यको आधारमा अभिलेखीय नेपाली भाषामा सम्भावनार्थकमा रूपान्तरण भएर “भूमि जो हर्ला ।” वाक्यको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ। यहाँ पूर्व संरचनाको सामान्यार्थ विवरणमा रहेको वाक्य, अभिलेखीय नेपालीमा सम्भावनार्थकका रूपमा प्रयोग भएका देखिन्छन्। साथै अभिलेखमा यस्तै प्रकारका अन्य सम्भावनार्थक प्रत्ययहरू '-ला' बाहेक '-औला', '-उँला', '-औँला', '-नन्/-नन्' र '-लास्' ले पनि प्रतिनिधित्व गरेर अभिलेखीय नेपालीमा सम्भावनार्थकका रूपान्तरित वाक्यका संरचनाहरू प्रयोग भएको तालिका नं. ४ को विवरणबाट देख्न सकिन्छ।

तालिका नं.- ४ : अभिलेखीय नेपालीमा सम्भावनार्थक

सम्भावनार्थकको कार्य	उपसर्ग+प्रातिपदिकबाट अभिलेखीय नेपालीमा बनेको अकरण व्यवस्था
सम्भावनार्थ → -ला	१. भूमि जो हर्ला(१४८५, इन्द्रवर्मा चन्द्रवर्मा; अधिकारी, २०४३ : १०५) ।
-औला	२. जो उल्लिषुट्टा भाचौला(१५९७, भान शाही; अधिकारी, २०४३ : ३४) ।
-उँला	३. जोतको क्षवल घाउँला(१७६२, सुरथ शाह; अधिकारी, २०५५(क) : ९७) ।
-औँला	४. जो होइ आउला काज गरौँला(१८०३, पृथ्वीनारायण शाह; योगी, २०२२ : १४) ।
-नन्/-नन्	५. आज भोट्याले भन्ना(१८२३, पृथ्वीनारायण शाह : पोखरेल, २०४३ : १४४) ।
-लास्	६. दगा गच्या आषा कढाई मागलास् !(१८२७, पृथ्वीनारायण शाह; पोखरेल, २०४३ : १४७) ।

अभिलेखीय नेपाली भाषामा सम्भावनार्थ भाव जनाउन '-ला' प्रत्ययको प्रयोग भएको पाइए तापनि

यसको उत्पत्तिबारे विभिन्न मतहरू रहेको पाइन्छ। पश्चिमी पहरी, कुमाउनी तथा नेपालीमा मात्र '—ला' ले सम्भावनार्थ भाव जनाउँछ (मासिका, ई.१९९१ : २८८—२९०) भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। त्यस्तै अस्तित्वबोधक प्राकृत भाषाको '—ला' बाट नेपालीमा सम्भावनार्थको विकास भएको हो (श्रीवास्तव, ई. १९६२ : २२०) भन्ने तर्क पनि भेटिन्छ। मागधी-प्रसुत भाषाहरूमा भने यसले भूतकाल जनाएको पाइन्छ (बन्धु, २०३६ : १६७)। पश्चिमी पहरी, कुमाउनी, तथा नेपाली भाषाबाहेक '—ला' प्रत्ययले निम्नअनुसारका भारोपेली भाषाहरूमा भूतकाल जनाउँन समेत यसको प्रयोग भएको पाइन्छ, जस्तै :

तालिका नं.-५ : '—ला' प्रत्ययको भूतकालिक प्रयोग

क्र.सं.	भाषाको नाम	धातु रूप	भूतकालिक प्रत्यय	भूतकालिक क्रिया
	बङ्गाली	छि	—लु—	छिलुम
	भोजपुरी	रह	—ली	रहलीं
	मैथिली	छ	—ल—	छलहु
	आसामी	सि	—लो	सिलो
	ओरिया	थि	—ली	थिलि
	कोंकणी	आफि	—लो	आफिलो

४.वाच्यान्तरण प्रक्रिया

अभिलेखीय नेपालीमा वाच्यको अर्थ बनाई भन्ने बुझिन्छ। यसलाई वाक्य वा उपवाक्य तहमा विशेषतः क्रियाका माध्यमबाट व्यक्त हुने व्याकरणात्मक कोटिका रूपमा देखिन्छ। अर्थमा परिवर्तन नगरी वाक्यका क्रियाको सम्बन्ध कर्ता र कर्मसँगको फेरिने ढंगलाई वाच्यको रूपमा वाक्यहरू प्रयोग भएका भेटिन्छन्। अभिलेखीय नेपालीमा वाच्यान्तरण प्रक्रिया कर्मवाच्यान्तरण र भाववाच्यान्तरण गरी दुई प्रकारको पाइन्छन् :

४.१ कर्मवाच्यान्तरण

अभिलेखीय नेपालीमा कर्मवाच्यान्तरण प्रक्रियामा कर्ता लोप हुने वा कर्तासँग 'बाट' आउने, कर्मसंगति स्थापित हुने र मुख्य क्रियासँग परसर्ग '—इ' गाँसिने गरेको देखिन्छ, जस्तै :

(५) पुनर्निर्मित मूलवाक्य→	*शक्तिले उता काट्-यो ।				
संरचना विवरण	नाप _१	नाप _२	मुक्ति	भूत	कर्तासंगति
संरचना सङ्केतन	१	२	३	४	५ कर्ता लोप+—इ आगम +कर्म संगति →
संरचना परिवर्तन	∅	२	३+इ	४	यो
अभिलेखमा रूपान्तरण	उता	काटियो ।			

अभिलेखीय नेपालीमा कर्मवाच्यान्तरणका लागि क्रियामा देखिने काल, भाव, पक्ष, लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर तथा ध्रुवीयताको पदसङ्गतिका आधारमा "धातु+'इ' (पदसङ्गति)" बाट कर्मवाच्य बनेको रहेछ। नेपाली भाषामा प्रयोग भएका धातुमा कर्मवाच्यीकरणको प्रभाव सामान्य धातु र सङ्गतिको बीचमा देखिने

‘-इ’ प्रत्ययको प्रभावले नै मुख्य रूपमा कर्तृबाट कर्मवाच्यमा रूपान्तरण भएको पाइन्छ। अभिलेखीय नेपाली भाषामा प्रयोग भएको “उता काटियो (१५०३, शक्ति ब्रह्मत्र सुवेदी, २०३६ : ९६)।” वाक्य कर्मवाच्यान्तरण भइ आएको वाक्यको रूपमा आएको देखिन्छ।

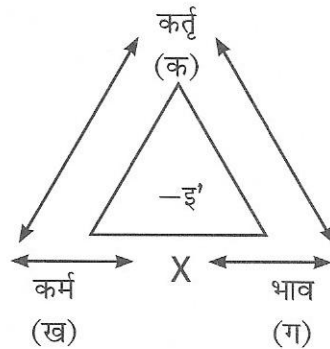
४.२ भाववाच्यान्तरण

अभिलेखीय नेपालीमा भाववाच्यान्तरण प्रक्रियाका लागि कर्ता लोप हुने वा कर्ताका ठाउँमा कर्ता यथावत् रहने, मुख्य क्रियासँग ‘-इ’ परसर्ग गाँसिने र तृतीय पुरुष एकवचन, निम्न आदर, पुलिङ्गका रूपमा निश्चित संगति रहने देखिन्छ। कर्ता वा कर्म सङ्गति देखिदैन, जस्तै :

(६) पुनर्निर्मित मूलवाक्य→	*जसले ढुंगा	बस्-छ-अ ।
संरचना विवरण	नाप नाप	मुक्ति अभूत कर्तासंगति
संरचना सङ्केतन	१ १	२ ३ ४ ^{कर्ता लोप+ -इ आगम +निश्चित संगति →}
संरचना परिवर्तन	∅ ∅	२+इ ३ अ
अभिलेखमा रूपान्तरण	जस ढुंगा	बसिन्छ।

अभिलेखीय नेपालीमा भाववाच्यान्तरणका लागि क्रियामा देखिने काल, भाव, पक्ष, लिंग, वचन, पुरुष, आदर तथा ध्रुवीयताको पदसङ्गतिका आधारमा “धातु+‘इ’ (पदसङ्गति)” बाट भाववाच्य बनेको छ। नेपाली भाषामा प्रयोग भएका धातुमा भाववाच्यीकरणको प्रभाव सामान्य धातु र सङ्गतिको बीचमा देखिने ‘-इ’ प्रत्ययको प्रभावले नै मुख्य रूपमा कर्तृबाट भाववाच्यमा रूपान्तरण भएको रहेछ। अभिलेखीय नेपाली भाषामा प्रयोग भएको “जस ढुंगा बसिन्छ (१८२०, पृथ्वीनारायण; योगी, २०२२ : ७०९)।” वाक्य भाववाच्यान्तरण भई आएको वाक्यको रूपमा आएको रहेछ। अभिलेखीय नेपाली भाषामा वाच्यान्तरणको प्रक्रिया निम्नअनुसारको तालिकाबाट प्रष्ट हुन सकिन्छ :

तालिका नं.-६ : अभिलेखीय नेपालीमा वाच्यान्तरण

अभिलेखीय नेपालीमा वाच्य रूपान्तरणका दिशा
चित्र स्रोत (चालिसे, २०७४ : ६२)

अभिलेखीय नेपालीमा कर्म तथा भाववाच्यान्तरण गर्न सकिने थुप्रै कर्तृवाच्य संरचनाहरू ‘-०’ पदसङ्गति’ का रूपमा सर्वकर “अकर दोहोली करि पसाकि (अक्र+०+याछु) = अक्र्याछुँ (१३७८, आदित्य मल्लत्र खनाल, २०३० : १-३)” संरचित भएर बसेका देखिन्छन् । ‘काट्’, ‘टङ्कार’, ‘जान्’, ‘बस्’, ‘देख्’, ‘खा’, ‘गर्’, ‘छोट्’, ‘आड्’, ‘चाह’ र ‘खोल्’ जस्ता क्रियाधातुमा ‘-इ’ प्रत्ययका साथ विभिन्न पदसङ्गति मिलेर भाव/कर्मवाच्यका रूपमा प्रयोग भएका समेत पाइन्छन् ।

५ आत्मवाचीकरण

अभिलेखीय नेपालीमा आत्मवाचीकरण प्रक्रियाका लागि कर्ता लोप हुने वा कर्ताका ठाउँमा कर्ता(आत्मवाची सर्वनाम) यथावत् रहने प्रक्रिया आत्मवाचीकरण हो । यसको सिधै क्रियासँग संगति देखिन्छ, जस्तै :

(७) पुनर्निर्मित मूलवाक्य→	*तैले	नमार्-नू ।		
संरचना विवरण	नाप	मुक्ति	आज्ञार्थ	कर्तासंगति
संरचना सङ्केतन	१	२	३	४ आफू आदेश →
संरचना परिवर्तन	आफूले	२	३+नू	४
अभिलेखमा रूपान्तरण	आफूले	नमार्नु ।		

अभिलेखीय नेपालीमा रूपान्तरित भएर स्थापित भएको वाक्य “आफूले नमार्नु (१८३१, पृथ्वीनारायण शाहत्र पोखरेल, २०४३ : १५०) ।” हो । “अकडया कोहि लइन नपाव ।” भन्ने वाक्य आत्मवाचीकरण भएर अभिलेखीय नेपाली भाषामा रूपान्तरण प्रक्रियाका माध्यमले लिखित स्वरूपमा आउनुअघि “*तैले नमार्नु ।” अकरणको आदेश बीज वाक्यका रूपमा रहेछ भन्ने निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ । उक्त उदाहरणमा “*तैले नमार्नु” को संरचना नै बीज वाक्य एवं आधार वाक्यको रूपमा देखिन्छ ।

६. प्रश्नार्थक

अभिलेखीय नेपालीमा प्रश्नार्थक प्रक्रियाका लागि तोकिएको उत्तर लोप हुने वा प्रश्नचिन्ह रहने प्रक्रिया प्रश्नार्थक हो । यसको सिधै “के, कस्लाई वा ठीक बेठीक” प्रश्न चिन्ह ‘?’ संरचनामा देखिन्छ, जस्तै :

(८) पुनर्निर्मित मूलवाक्य→	*तिमीहरू	महाराज	भन्-छौ ।	
संरचना विवरण	नाप _१	नाप _२	मुक्ति	सक्ति
संरचना सङ्केतन	१	२	३	४ क्या आदेश+प्रश्नार्थक चिन्ह ‘?’ संयोजन →
संरचना परिवर्तन	१	क्या	३	४+छौ ?
अभिलेखमा रूपान्तरण	तिमीहरू	क्या	भन्छौ ?	

अभिलेखीय नेपालीमा रूपान्तरित भएर स्थापित भएको वाक्य “तिमीहरू क्या भन्छौ ? (१८३१, पृथ्वीनारायण शाह; पोखरेल, २०४३ : १५०)” हो । “तिमीहरू क्या भन्छौ ?” भन्ने वाक्य प्रश्नार्थक भएर अभिलेखीय नेपाली भाषामा रूपान्तरण प्रक्रियाका माध्यमले लिखित स्वरूपमा आउनुअघि “*तिमीहरू महाराज भन्छौ ।” सामान्यार्थक बीज वाक्यका रूपमा हो भन्ने निष्कर्ष निकलन्छ । उक्त उदाहरणमा “*तिमीहरू महाराज भन्छौ” को संरचना नै बीज वाक्य एवं आधार वाक्यको रूपमा देखिन्छ ।

निष्कर्ष

अभिलेखीय नेपाली भाषामा रूपान्तरण प्रक्रियाका आधारमा रूपान्तरण भई प्रयोग भएको अकरणात्मक वाक्यहरूले सो कालमा 'न' बाट नै वाक्यको अधिल्लि 'न-', 'ना-' र 'अ-' तथा पछिल्लि '-न' र 'नाहि/नाइ/नास्ति' लागेर अकरणमा रूपान्तरण भई लेख्य सामग्रीमा प्रयोग भएर आएको भेटिन्छ। यस्तै आज्ञार्थक 'अ' र '०' ले रूपान्तरण जनाउँनका लागि अभिलेखीय नेपालीमा भूमिका खेलेको पाइन्छ भने कर्ता लोप पनि हुने गरेको देखिन्छ भने 'ला', 'औला', 'उँला', 'औँला', 'नन्/नन्' र 'लास्' प्रत्ययको योगले सम्भावनार्थमा रूपान्तरण जनाएको देखिन्छ। अभिलेखीय नेपालीमा वाच्यान्तरण हुँदा '-इ' प्रत्ययको योगले भाव/कर्मवाच्यान्तरण हुने गरेको पाइन्छ भने कर्तामा लाग्ने 'बाट' को अभिलेखीय नेपालमा लोप भएको देखिए पनि अर्थतात्विक दृष्टिकोणले स्पष्ट भएको पाइन्छ। यस्तै भाववाच्यान्तरण हुँदा कर्ता तथा कर्मको लोप पनि हुने गरेको समेत देखिन्छ। अभिलेखीय नेपालीकै सामग्रीमा प्रयोग भएको आत्मवाचीकरण प्रक्रियामा भने नाम तथा सर्वनामको सट्टामा 'आफू' आत्मवाचीकरण भएर प्रयोग भइ आएको पाइन्छ भने प्रश्नार्थक वाक्यहरूमा 'क्या' प्रश्नवाचक र '?' प्रश्नचिन्हको प्रयोग भई अभिलेखीय नेपालीमा लेख्य स्वरूपमा स्थापित भएको पाइन्छ। तसर्थ अभिलेखमा लिखित भाषिक सामग्रीका रूपमा रहेर एकीय वाक्य रूपान्तरण नियमका आधारमा बीज वाक्यहरूको सेरोफेरोमा रूपान्तरित भई अकरण, आज्ञार्थक, सम्भावनार्थक, वाच्यान्तरण, आत्मवाचीकरण तथा प्रश्नार्थक प्रक्रियाका आधारमा रूपान्तरण नियमको प्रयोग भएको स्पष्ट भएको छ।

सन्दर्भ सामग्री-सूची

- अधिकारी, सूर्यमणि. (ई.१९७९-८०). पश्चिम नेपालका केही अप्रकाशित अभिलेखहरू. *कन्ट्रिब्युशन टु नेप्लीज स्टडिज*. ७.१-२ : पृ. १७५-१९२।
- अधिकारी, सूर्यमणि (२०४३). *पश्चिम नेपालको ऐतिहासिक अन्वेषण*. काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, त्रिवि।
- अधिकारी, सूर्यमणि (२०५५). *जुम्लाराज्यको इतिहास*. काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र, त्रि.वि.।
- खनाल, मोहनप्रसाद (२०३०). *मध्यकालीन अभिलेख*. काठमाडौं : स्वयम् ।
- चालिसे, विदुर (२०७४). *अभिलेखीय नेपाली नामधातु*. काठमाडौं : जनता प्रसारण तथा प्रकाशन लि.।
- पन्त, देवकान्त (२०३२). *डोटेली लोक साहित्य*. काठमाडौं : नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, त्रिवि।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०४३). *पाँचसय वर्ष*. ललितपुर : साभा प्रकाशन।
- बन्धु, चूडामणि (२०३६). *नेपाली भाषाको उत्पत्ति*. काठमाडौं : साभा प्रकाशन।
- यादव, योगेन्द्रप्रसाद र रेग्मी, भीमनारायण (२०६४). *भाषाविज्ञान*. काठमाडौं : न्यू हिराबुक्स डिष्ट्रिब्युटर्स।

‘यात्री’, पूर्णप्रकाश नेपाल (२०३४). *सेतीका तारा*. विराटनगर : हिमाली सौगात प्रकाशन ।

योगी, नरहरिनाथ (२०१३). *इतिहास प्रकाश*, अङ्ग-२, भाग-१. मृगस्थली : इतिहास प्रकाशक संघ ।

योगी, नरहरिनाथ (२०२२). *इतिहास प्रकाशमा सन्धिपत्र संग्रह*. काठमाडौं : गोरक्ष प्रकाशनमाला ।

सुवेदी, राजाराम (ई.१९७९). बझाङ जिल्लाका बाह्र अभिलेखहरू. *कन्ट्रिब्युशन टु नेप्लीज् स्टडिज्*. ६-२ : ७३-१०१ ।

सुवेदी, राजाराम (२०४१). कर्णाली प्रदेशका आदित्य मल्लको शाके १२३८ को ताम्रपत्र. *कन्ट्रिब्युशन टु नेप्लीज् स्टडिज्*, ११-३ : १२१-१२८ ।

Masica, Colin.P. (1991). *The Indo-Aryan Languages*, Cambridge University press, Britain

Shrivastav, Dayananda (1962). *Nepali language : Its History and Development*. Ph.D. Thesis.

Caclutta University.

त्रिवि प्राध्यापक सङ्घ पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पस एकाइसमिति

सभापति

सह प्रा.डा.लोकनाथ दुलाल
९८४१५१३९४०
dulaloknath@gmail.com

उपसभापति

सह प्रा.नीरा श्रेष्ठ
९८४९०६६७०३
shrestha.neera@gmail.com

सचिव

उप प्रा.राजु केसी
९८५११२२५७५
rajukc123@gmail.com

सह सचिव

उप प्रा.कुलबहादुर राना
९८४१३७८१४८
kuljanganana@yahoo.com

कोषाध्यक्ष

उप प्रा.विन्द्रादेवी शाक्य
९७४११६३९२३
bdshakya@hotmail.com

सदस्यहरू

सह-प्रा. डा. कल्पना श्रेष्ठ
९८४१७०७६४८
सह-प्रा. सूर्यप्रसाद पौडेल
९८५११४२०३५
suryapoudel2024@yahoo.com

उप प्रा.सुगम वज्राचार्य
९८५१२१०३५२

उप प्रा.ज्ञाननिष्ठ ज्ञवाली
९८४१६००२१३
gyangyawali@gmail.com

उप प्रा. विमला नेपाल
९८४१५७१६४९

उप प्रा.उमाकुमारी कुँवर
९८४९६३३९४१
umaspandan5@gmail.com

ISSN 2362-1419

Reg. No. 24/066

Vol. 5, No:1

November. 2020

Print & Designed:

Creative Link Pvt. Ltd.

Yeti Plaza, Bagbazar, Kathmandu, Nepal

Tel.: +977 01 4216913, 4247765

E-mail: creativelink@gmail.com. Website: www.creativelinknepal.com

**Tribhuvan University Teachers' Association
Padma Kanya Multiple Campus Unit Committee**

Bagabazar, Kathmandu, Nepal